

De *Via Augusta* a “xarrabasco”.

El camí vell de Girona a Caldes de Malavella

ELVIS MALLORQUÍ
Doctor en Història

Resum: Arran de l'estudi sobre el traçat del camí ral a la plana de la Selva, sembla clar que aquesta ruta no coincideix, en aquest tram, amb l'antiga *Via Augusta*. Diverses evidències –arqueològiques, documentals i geogràfiques– coincideixen a assenyalar que el vell camí de Girona a Caldes de Malavella resseguia el traçat de la via romana. Actualment, el traçat es manté encara en els termes municipals de Girona, Fornells de la Selva i Caldes de Malavella. A Riudellots de la Selva, però, està molt fragmentat i només en resten petits trams enfonsats que la gent del poble coneix com a *xarrabascos*.

Paraules clau: *Via Augusta*, *xarrabasco*, geografia, via romana, camí vell.

Abstract: *Thanks to the research about the route of the highroad in the Selva plain, it seems clear that it does not go over the ancient Via Augusta. Several evidences –archaeological, geographical and documentary– denote that the old way from Girona to Caldes de Malavella follows the route of the Roman road. Currently, the layout still stays visible in the boundaries of Girona, Fornells de la Selva and Caldes de Malavella. However, in Riudellots de la Selva the path is highly fragmented and only small sections remain sunk, so that neighbours known them as xarrabascos.*

Keywords: *Via Augusta, xarrabasco, geography, roman way, old path.*

Quaderns de la Selva, 25 (2013)
141-171

De menut, els nens de Riudellots que vivíem entre can Buixó i la “General” –la carretera Nacional-II– passàvem moltes estones jugant a la “Bassa”. Almenys així és com n’hi dèiem a casa. D’altres, els grans sobretot, preferien dir-ne la “Terrera”, perquè s’hi havien extret terres per a la construcció del carrer principal del Polígon industrial. Per nosaltres, el nom de “Bassa” era més adient: quan ens ho passàvem més bé era quan hi havia aigua estancada durant una bona part de l’any i, amb l’aigua, capgrossos, granotes, passejos en bales casolanes, remullades involuntàries, enfangades, etc.¹ Era l’indret màgic de la nostra infància, que continua viu en la nostra memòria molts anys després que hagi desaparegut amb la urbanització d’aquest sector del poble.

El que no sabíem aleshores era que d’altres nens i nenes de Riudellots, els que vivien més a prop de l’Estació i de la via del tren, tenien un altre lloc especial per jugar. Era ben diferent del nostre. Enmig d’un bosquet, el terra semblava que s’enfonsava de cop, com un petit precipici. N’hi deien el “Xarrabasco”. Fins i tot en distingien dos, de “xarrabasco”: el de can Rautis i el de can Conis.² Aquí, la màgia dels indrets s’incrementa amb el nom que li donaven, “xarrabasco”, que es pot usar com a nom específic i com a genèric. La paraula, així escrita, no surt a cap diccionari. Però a Riudellots és –o ha estat– ben viva. Altres persones parlen d’un altre “xarrabasco” a prop del mas Morat, al sud del poble, i del “camp del Xarrabasco”, a prop del terme de Caldes de Malavella.³ A través d’una petita enquesta,⁴ hem consignat el nom a d’altres indrets de la plana de la Selva –Cassà de la Selva, Caldes, Sils, Vidreres– que s’utilitza amb dues accepcions diferenciades: a) un sot que podia ser perillós en expressions com “No t’acostis al xarrabasco que podries caure-hi”; i b) un estimball més profund que un sot o un desnivell del terreny, un penya-segat.

La fesomia física dels quatre indrets de Riudellots de la Selva, població situada al centre de la plana selvatana, encaixa amb la primera accepció del mot “xarrabasco”. Hi ha, tanmateix, un fet encara més rellevant. Els quatre tenen un nexa en comú: es troben al llarg d’un mateix camí antic, el que anava de Girona a Caldes de Malavella. Aquest fet ens permet relacionar “xarrabasco” amb dos possibles sinònims seus. Per un costat, amb “xaragall” –o “aragall”–. Es tracta del regueró –que pot fer alguns metres d’amplària i fondària– que forma l’aigua de pluja en escórrer-se per un terreny inclinat i excavant la terra.⁵ S’han identificat algunes

- 1 Encara que no n’haguem estat mai conscients ni hagin estat mai registrat com a tals, la “General”, la “Bassa” i la “Terrera” són topònims, noms propis que designen uns llocs precisos i únics, fent referència a l’ús que se n’ha fet; per tant, marquen una part de la història de cada indret; cf. MOREU-REY, 1982: p. 10; MALLORQUI, 2006: p. 11-16.
- 2 Dels “xarrabascos” de can Rautis i de can Conis, ens n’han parlat en Josep Gironès (1971) i la Cristina Llorens (1971), tots dos de Riudellots de la Selva.
- 3 El de can Morat, el coneix bé l’Elvira Carreras (Riudellots de la Selva, 1947); el nom del camp ens l’ha dit en Jordi Rubirola (Riudellots de la Selva, 1970).
- 4 Maria Vilà (Vidreres, 1926); M. Àngels Garcia (Cassà de la Selva, 1946); Pitu Basart (Cassà de la Selva, 1960); Narcís Figueras (Sils, 1962); i Sergi Mir (Caldes de Malavella, 1972).
- 5 ALCOVER; MOLL, 1926-1962: vol. 10, p. 911-912; COROMINES, 1980-2001: vol. 9, p. 450-458; DOMINGO, 1997: p. 167-169. En canvi, el significat de “xarrabasco” no sembla tenir res a veure amb altres mots més propers fonèticament, com “xar-

variants del mot –“saragall”, “sargall”, “aragall”, “argall”, “aixeragall”, “aixergall” i, potser “xarragast”– i també un parell de mots que designen els llocs plens de xaragalls –“sargallar” al Maestrat i “xarragaster” a la vall de Camprodon.⁶ “Xarrabasco” no apareix mai, però podríem considerar-lo com una variant local més de “xaragall”.

Per l'altre costat, amb els camins fondos que han quedat enfonsats i encaixats entre parets a banda i banda a causa de l'erosió de la terra provocada pel continu pas de viatgers i pel pas del temps.⁷ Per exemple, amb el nom de “camí Fondo” es coneix avui un tram que queda, sense ús, del camí ral de Girona al castell de Llagostera que creuava de nord a sud els veïnats de Llebrers i Sangosta, a Cassà de la Selva.⁸ Sovint, s'ha relacionat els camins fondos amb el pas de vies més antigues, com la *Via Augusta* romana, per diversos indrets catalans –Pont de Molins, Mataró, Altafulla i Torredembarra–,⁹ o com d'altres vies més desconegudes: Enric Moreu-Rey lligava els esments d'un “camí fondo” i d'una “estrada” a Vilablareix al temple parroquial –el 887–, a la seva advocació a Sant Menna i a les restes romanes que s'hi troben per atribuir una gran antiguitat a un camí, paral·lel al ja conegut “camí de Vic”, que hauria unit Girona amb Martorell per l'interior i en línia recta.¹⁰

Així doncs, podríem afegir una acepció més específica al mot “xarrabasco”: fragment d'un camí fondo, d'origen antic i actualment en desús, que ha quedat aïllat de la resta del camí i que, per l'acció de l'erosió, s'ha convertit en un xaragall. Tanmateix, l'objectiu del present estudi no és definir i conceptualitzar un mot tan localitzat en el territori, sinó aprofitar aquesta coincidència lingüística per analitzar, de manera global, el camí vell en el qual es troben aquests “xarrabascos” riudellotencs, el que anava de Girona a Caldes de Malavella. La qüestió essencial és la següent: com s'han pogut crear aquests “xarrabascos” que, en algun punt, arriben a tenir entre 2 i 3 m de profunditat, si just a 2 km a ponent d'aquests indrets existia el “camí ral” entre Girona i Barcelona? Eren dos camins paral·lels que van servir al mateix temps? Potser n'hi ha algun de més antic que l'altre? I si aquests “xarrabascos” han estat l'escenari de moltes més aventures que les que imaginaven els nens de Riudellots? Podria ser que hi haguessin passat bandolers perseguits per batlles i saigs de la ciutat de Girona o dels vescomtes de Cabrera, mercaders que circulaven del nord cap al sud o viceversa, terços espanyols en contra de les tropes franceses, colles de sometents, cavallers cristians guiats pel fill de l'emperador Carlemany, sarraïns que havien ocupat tota Hispània, visigots expulsats de la Gàl·lia,

bascat” o “xarrabascat”, que indiquen un xàfec molt fort o una discussió forta; cf. ALCOVER; MOLL, 1926-1962: vol. 10, p. 912-913; COROMINES, 1980-2001: vol. 9, p. 459.

6 En relació a “xarragast”, existeix un mas Xarragast a Batet, prop d'Olot. D'aquí vindria el col·lectiu “xarragaster”.

7 Sobre l'adjectiu “fondo” aplicat a la toponímia del relleu, cf. DOMINGO, 1997: p. 253-255.

8 MUNDET, 2006: n. 99; *id.*, 2009: n. 128.

9 PALLÍ, 1985: p. 11.

10 MOREU-REY, 1986: p. 9-10. En relació als topònims “camí Fondo” i “Estrada” a Vilablareix, cf. GISPERT-SAÜCH, 1986: p. 35 i 58. Pel que fa a l'itinerari del Camí de Vic, entre Girona i el riu Onyar, cf. TEIXIDOR, 2012.

bagaudes revoltats, legions romanes i, qui sap, potser també les tropes d'Aníbal i els seus elefants? En definitiva, aquests “xarrabascos” podrien haver format part d'un tram oblidat de la *Via Augusta* que unia Roma amb Cadis?

La plana de la Selva, a l'extrem nord-est de la Depressió Prelitoral Catalana, encara és avui un lloc de pas obligat per a totes les vies de comunicació que uneixen el litoral oriental i el centre de la Península Ibèrica amb la resta del continent europeu. Ja ho era, però, des de la més remota antiguitat amb el “camí d'Heracles” i, des del començament de la nostra era, amb la *Via Augusta*. La “*strata qui pergit de Gerunde ad Barchinonam*”, enregistrada com a límit d'unes propietats situades a Palautordera l'any 878 hauria substituït als inicis de l'edat mitjana la gran via romana que creuava les terres catalanes.¹¹ Però quin era el seu traçat exacte? Molts historiadors i arqueòlegs s'ho han preguntat i han aportat moltes respostes. En relació al tram entre Girona i Caldes de Malavella o, si es vol, entre les *mansiones* de *Gerunda* i *Aquis Voconis*, les hipòtesis plantejades fan variar-ne el traçat entre dues vies ben documentades: el camí ral de Barcelona i el camí de Tossa a Girona, que passava per Sant Andreu Salou (cf. Mapa 1). El motiu d'aquestes possibilitats és, d'una banda, el fet que de les dues *mansiones* només se sap que la primera correspon a la ciutat romana de Girona, que la segona, per la referència a les aigües, ha de correspondre a a Caldes de Malavella, coneguda fa dos mil anys com *Aquae Calidae*, o a un indret proper que respecti la distància de 12 milles romanes, uns 17,7 km actuals. A partir d'aquí, les suposicions i les hipòtesis més o menys agosarades han estat diverses: la majoria dels autors creu que el camí sortia de Girona cap a Palau-sacosta i d'aquí a Franciac i la Creu de la Mà; d'altres pensen que de Palau-sacosta anava a Fornells i Riudellots, on creuaria l'Onyar; i un jove investigador ha proposat que de Fornells anés a Sant Andreu Salou i d'aquí a Caldes.¹² Però mai fins ara se les havia relacionat, per un costat, amb la documentació medieval sobre les vies tradicionals que unien Caldes i Girona i, per l'altre, amb les notícies escrites i amb les representacions cartogràfiques dels segles XVII-XX que han estat publicades o catalogades recentment.

11 Arxiu Capitular de Barcelona (ACB), *Libri Antiquitatum*, vol. 1, f. 1' (878.09.09); cf. ABADAL, 1926-1950: p. 68-71.

12 CASAS, 1979: p. 117; PALLÍ, 1985: p. 75 i 135-136; BORRELL *et al.*, 2005: p. 18; CANAL *et al.*, 2003: p. 401; GUEVARA, 2012. Per a més bibliografia sobre la *Via Augusta*, cf. CASAS, 1981. Per a la localització d'*Aquis Voconis*, s'han proposat diversos indrets: la Creu de la Mà, a 4 km a l'oest de Caldes; prop de l'estany de Sils; o a tocar la ciutat romana de Caldes, als llocs de la Font Bugador i al torrent Bugent; cf. NOLLA; CASAS, 1984: p. 60; PALLÍ, 1985: p. 151-152; MERINO; NOLLA; SANTOS, 1994: p. 25; CANAL *et al.*, 2003: p. 407; BORRELL *et al.*, 2005: p. 21.

Mapa 1. Dues rutes paral·leles entre Girona i Caldes de Malavella.

El camí ral de Barcelona a Girona

El seu itinerari, ben conegut,¹³ sortia del centre de la ciutat de Girona pel carrer de la Força en direcció sud; passava per la placeta del Correu Vell, el carrer Bonaventura Carreras i Peralta, la plaça de l'Oli, el carrer dels Ciutadans, la plaça del Vi, el carrer Albareda, el gual de l'Onyar –ara la plaça Catalunya– i el passeig del General Mendoza. Tal i com marca un plànol del baluard de Sant Francesc –allà on ara hi ha el Mercat del Lleó– de l'any 1851, en lloc de seguir recte cap al sud pel carrer de la Rutlla –que és per on passa el camí de Caldes–, el camí ral o la “carretera antiga de Gerona a Barcelona” girava cap a ponent per enfilar el carrer Migdia (cf. Figura 1).¹⁴ A l'altura del carrer de la Creu se separava del camí que anava cap a Santa Coloma de Farners. El camí ral de Barcelona, però, seguia cap al sud. Actualment el seu traçat ha desaparegut sota l'eixample urbanístic i les noves vies de comunicació –la carretera general de Madrid a França, o N-II, i la via del ferrocarril– de la zona de l'Avellaneda, però, segons consta en el plànol parcel·lari de Palau-sacosta del 1866, passava per davant del “mesón de la Avellaneda”.¹⁵

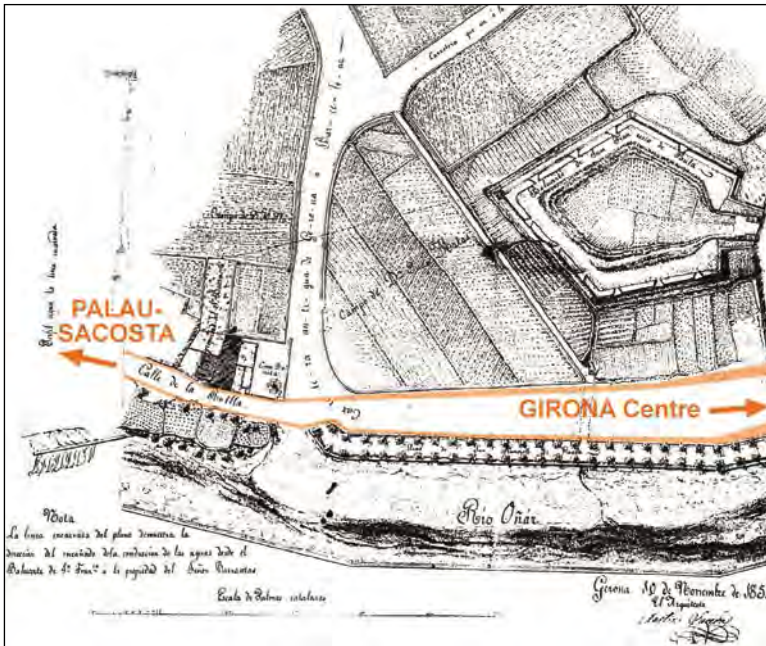

Figura 1. L'inici del camí de Caldes.

Font: Plànol del baluard de Sant Francesc (1851); cf. BORRELL et al., 2005: p. 73.

13 BORRELL et al., 2005: p. 27-28 i 69-94.

14 BORRELL et al., 2005: p. 73.

15 El plànol es conserva a l'interior del mateix hostal de l'Avellaneda; cf. *Plano parcelario del término de Palau-sacosta*, d'Agustí Poch (1866); MARQUÉS, 1999: p. 10-11; BORRELL et al., 2005: p. 75.

De seguida, entrava al terme municipal de Fornells de la Selva. Aquí, al sector de ca l'Amat, encara hi passa avui l'antic camí ral, convertit en un carrer que acaba sobtadament amb el pas de la via del ferrocarril. Més al sud, el camí ral apareix perfectament dibuixat en un plànol dels terrenys de la torre de Rodés del 1709: passava a llevant de la "*joueria de Auellaneda*" –l'actual torre de Bac– i el mas Sibils –l'actual torre de Rodés– i a ponent de la "*borna Comtessa, vuy se diu la Seba*", que l'any 1755 era l'antic hostal de la Seva.¹⁶ En aquest sector, però, el traç del camí ha desaparegut i només el coneixem a través d'afrontacions de les parcel·les i masos veïns.¹⁷ No el tornem a trobar fins al sud-oest del terme de Fornells, en què el camí ral, o la "*carretera vella de Barcelona*", se separa de la carretera Nacional-II i es pot seguir al llarg de 1.700 m, entre ca l'Estrac del Camí Ral i la torre d'Estrac. En aquest sector és on caldria situar un indret documentat des de l'edat mitjana amb el topònim "Estrada".¹⁸

El camí ral de Barcelona entrava al terme de Riudellots de la Selva pel sector del Regàs: aquí, i al lloc veí de Fornellets, es documenta l'any 1032 una "*via qui pergit ad Gerunda*".¹⁹ Aquí s'hi conserva un tram, asfaltat, paral·lel a les parets d'una indústria càrnica. Al cap de poc, però, desapareix enmig dels camps de can Solies i can Trico. El camí, en aquest punt, torna a desaparèixer sota els nous carrers del Polígon Industrial i la nova via desdoblada de la N-II però reapareix a l'altra banda: és el camí que passa per davant de la porta de l'Hostal Nou, al costat del qual l'any 1420 el mercader Jaume Provençal va fer edificar una capella que encara avui es conserva.²⁰ Tot seguit el camí torna a desaparèixer tot i que el seu traçat està perfectament dibuixat en un plànol parcel·lari del 1863 on figura, com a "*carretera antiga*" al costat de la carretera nova que és l'actual N-II.²¹ Seguia cap al mas Fàbregues, avui desaparegut, on el 1323 es documenta el "*camino publico barchinonense*".²² I, finalment, creuava a l'altra banda de la carretera: aquí, just abans d'arribar a la Granyana, es conserva un petit pont d'origen medieval sobre el Riudevilla, refet a l'època moderna i ampliat al segle XIX.²³

L'últim tram que aquí resseguiem és el que transcorre pel terme municipal de Caldes de Malavella, a la zona de Franciac. A partir de la Granyana, el camí

16 Abans d'aquest, la torre de Rodés ja tenia una casa que feia d'hostal, al camí de Barcelona, l'any 1621; cf. MARQUÉS, 1999: p. 187 i 197.

17 MARQUÉS, 1999: p. 21, 23, 35, 81, 83, 141, 145, 186-189 i 197-199.

18 "Estrada" designa un camí empedrat de certa antiguitat, cf. ALCOVER; MOLL, 1926-1962: vol. 5, p. 579; COROMINES, 1980-2001: vol. 3, p. 789-790. A Fornells, el topònim apareix escrit, el 1816, en el *Mapa del Principado de Cataluña* de T. López, cf. PALLÍ, 1985: p. 8. Hi ha altres topònims relacionats amb el camí: les "Artigues" i el "Bosc de sobre el camí ral", cf. MARQUÉS, 1999: p. 35, 39, 82-85 i 152.

19 Arxiu Capitular de Girona (ACG), pergami n. 41 (1032.12.27); cf. MARTÍ, 1997: n. 205; CANAL et al., 2003: p. 294-295 i 406.

20 L'hostal es degué ampliar a l'època moderna amb la gran porta que permet l'entrada de cavalls als estables; cf. LLINÀS-MERINO, 1998-2001: vol. 1, fitxa n. 112.

21 Arxiu Municipal de Riudellots de la Selva (AMRS), *Plano geométrico parcelario del término de Riudellots de la Selva d'Agustí Bragat* (1863); cf. BORRELL et al., 2005: p. 81.

22 Arxiu de Sant Daniel (ASD), pergami n. 524, n. 11 (1323.08.23).

23 LLINÀS et al., 2004; BORRELL et al., 2005: p. 85-86.

segueix a pocs metres de distància la carretera N-II fins a l'Onyar. Tot i que semblaria tractar-se d'un pas a gual, no hem de descartar que al segle XIV s'hi hagués construït un pont: el 1330 els ciutadans gironins van contribuir a aixecar-ne un sobre el camí ral a l'altura de Riudellots de la Selva; i el 1342 els prohoms riudellotencs, d'acord amb oficials de Girona, van decidir fer passar la “*carraria publica*” per sobre d'una mota –elevació artificial del terreny– sostinguda per la plantació de romagueres i espinalps per tal d'evitar les inundacions.²⁴ Passat el riu, el camí torna a creuar l'actual carretera N-II per dirigir-se a can Thió de Baix i l'hostal de la Thiona, que data del 1560. Aquí el camí es conserva perfectament un llarg tram de 1.300 m, empedrat en alguns punts i tot, fins al camp de golf PGA de Catalunya o, més exactament, fins a la Creu de la Mà, el punt on el camí ral se separava entre el brançal de marina i el de l'interior.²⁵

El camí vell de Girona a Caldes de Malavella

El camí ral de Barcelona no era l'única via que sortia de Girona en direcció cap al sud. Ja hem vist com a l'altura de l'actual plaça del Mercat del Lleó se'n separava el camí de Girona a Caldes de Malavella, que continuava recte pel carrer de la Rutlla i per la pujada de la Creu de Palau (cf. Figura 2).²⁶ De mica en mica es va allunyant del camí ral, que circula més a l'oest: els separen uns 800 m a l'altura de l'hostal de l'Avellaneda, uns 1400 m a Fornells de la Selva, uns 2200 m a Riudellots de la Selva i, entre Caldes i la Creu de la Mà, hi ha uns 4400 m (cf. Mapa 1).

1. Palau-sacosta

La descoberta, l'any 1931, en una rajoleria de Palau-sacosta, de dos mil·liaris o fites de pedra que marcaven les milles en les principals vies romanes certifica, segons tots els autors, que la *Via Augusta* romana passava realment per aquest sector. Les inscripcions, amb referències als emperadors Constantí, Honori i Teodosi, permeten situar l'erecció de les dues fites a inicis i a finals del segle IV.²⁷ És molt probable, com passa a d'altres indrets del país, que encara fossin dempeus als segles IX i X: el 844 el rei Carles el Calb va adreçar un capítular al clergat de Septimània en què obligava “els preveres que viuen a no més de cinc mil·liaris de la ciutat” a pagar per mitjà de criats a la mateixa ciutat; i l'any 988 la distància del monestir de Sant Cugat del Vallès a la ciutat de Barcelona era “*bis quaternis ab urbe prefata*

24 AHCG, I.1.2.1, lligall 1, reg. 1, f. 27r (1330 ca.); AHG, Notarial, Girona-6, vol. 13 (1342.05.06); cf. GUILLERÉ, 1993-1994: vol. 1, p. 223 i p. 229-230.

25 MERINO, 1992; VILÀ, 1992: p. 81; LLINÀS; MERINO, 1998-2001: vol. 1, fitxes 13, 23 i 64.

26 Per a una primera descripció del camí de Caldes, cf. BORRELL *et al.*, 1985: p. 26-27.

27 En relació als mil·liaris, cf. PALLÍ, 1985: p. 84-89; NOLLA, 1987: p. 51; CANAL *et al.*, 2000: p. 13-14.

Figura 2. El carrer de la Rutlla.

miliariis differente", dos vegades quatre mil·liaris, és a dir, vuit mil·liaris.²⁸ En tot cas, la menció escrita més antiga d'aquesta ruta en el terme de Palau-sacosta és del 1022: un mas, situat al pla d'en Triola, limitava a l'est amb el riu Onyar i a ponent amb *"ipsa strada qui pergit ad Barchinona"*; l'esment, en aquest mateix document, d'unes *"petris mobilibus et immobilibus"* pot fer pensar en la pervivència física dels mil·liaris al seu lloc originari.²⁹

El traçat exacte de la via romana és del tot desconegut, però és molt probable que ressegueixi el de la *"carretera pública de Gerona a Caldes de Malavella"* que figura representada en el plànol parcel·lari de Palau-sacosta del 1866.³⁰ Aquesta via, a l'altura de la Creu de Palau, s'encreuava amb la *"carretera pública que dirige a la Bisbal"*, que baixava cap a l'Onyar i seguia cap a Quart, el Castellar i Montnegre (cf. Figura 3). Després de la cruïlla, seguia cap al sud per l'actual camí vell de Fornells fins al límit del terme municipal de Girona, situat just a l'enllaç d'aquest camí amb la carretera que va de l'autopista AP-7 fins a Sant Feliu de Guíxols. Just al final d'aquest sector, a tocar el col·legi Montessori, hi hagué fins als anys

28 Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), Monacals d'Hisenda, Cartoral de Sant Cugat del Vallès, f. 71v (988.03.10; RIUS, 1946: n. 217); cf. RIU, 1993: p. 33-34

29 Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell (ACSU), pergami n. 377; cf. BARAUT, 1981: n. 377; CANAL *et al.*, 2003: p. 294-296 i 408.

30 Com hem dit més amunt, el plànol es conserva a l'Hostal de l'Avellaneda.

Figura 3. La Creu de Palau.

90 del segle XX, abans de l'ampliació del camí, un primer tram de camí fondo, encaixat entre dues parets d'entre 1 i 2 m d'altura que dificultaven el pas de dos vehicles de costat.

2. Fornells de la Selva

Tan bon punt entra en el terme de Fornells, la denominació del camí que estudiem passa a ser la carretera de Palau, que antigament era coneguda com a camí de Girona a Caldes: les propietats del mas Amich, actualment conegut com can Casals, arribaven els anys 1682, 1854 i 1894 fins a l'esmentada carretera,³¹ just a l'alçada del camp de futbol de la Salle (cf. Mapa 2). A partir d'aquí, comencen a divergir els criteris dels investigadors. Federico Pallí afirma que *“antes de llegar a Fornells el camino atraviesa la línea férrea, para seguir entre la carretera y el ferrocarril, bordeando el río Onyar, el cual atraviesa al sur de Riudellots de la Selva”*.³² És a dir, segons ell el camí creua el poble actual de Fornells fins arribar a l'Onyar, ressegueix la riba esquerra del riu sense creuar-lo fins a la zona de can Gener, la primera casa de Riudellots, continua fins al mig del poble de Riudellots i creua finalment l'Onyar just després.

31 MARQUÈS, 1999: p. 46-47.

32 CASAS, 1979: p. 197-198; PALLÍ, 1985: p. 135-136.

Mapa 2. El camí de Girona a Caldes al seu pas per Fornells de la Selva.

Elaborat a partir del mapa 1:25.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. © Elvis Mallorquí, 2013.

Figura 4. Davant del camp de futbol de la Salle.

Figura 5. Prop del mas Pont.

Figura 6. A tocar la variant de la Nacional-II.

En realitat, el camí de Caldes seguia un altre traçat. Just davant del camp de futbol de la Salle, la carretera de Palau es desvia una mica cap a ponent fins al cementiri de Fornells; però hi ha un altre camí, sense asfaltar, que continua recte cap al sud (cf. Figura 4). Aquest camí servia d'afrontació de llevants dels terrenys de can Calic i de can Masachs a la fi del segle XIX. Segons un plànol del segle XVIII, que representava dades dels segles XIV i XV per solucionar un plet, a ponent del mas Cases de Fornells circulava el "*camí real que va de Caldes a la ciutat de Girona*".³³ Aquí a prop hi havia l'antic mas Torcafedes, actualment can Pont, que el 1409 era propietat de Jaume de Prat o de Pont: un camp del mas afrontava a ponent amb el camí públic i amb el pont de Fornells (cf. Figura 5), que segurament permetia que el camí de Girona a Caldes passés per sobre del torrent que baixa de l'estació de tren.³⁴ Aquest traçat es pot seguir perfectament al llarg d'uns 750 m, però queda tallat sobtadament pel solc creat amb la construcció de la variant de la N-II a prop del nucli de Fornells. Just abans de la variant, trobem un primer "xarrabasco" del camí de Caldes: enmig d'un petit bosc, el camí va baixant de nivell però es desvia uns metres cap a ponent, perquè, molt probablement, la via

33 MARQUÉS, 1999: p. 32-33, 50-53 i 142-143.

34 MARQUÉS, 1999: p. 166-169. Un plànol, segurament del segle XVIII, recull la situació d'una parcel·la del mas Cases, de la casa de Pont, la roureda de Pont i el "*camí ral de Caldes a Girona*".

original, que encara baixava més avall, ha quedat coberta per bardisses i ara és un rec de desguàs (cf. Figura 6).

Al costat meridional de la variant de la N-II, el camí ha desaparegut en un petit tram de 80 m, convertit en parcel·les de conreu, però després segueix el carrer de Sant Cugat que condueix a davant de la façana de l'església de Fornells de la Selva, tot fent de límit occidental de les terres de can Deulonder. En efecte, ja els anys 1869 i 1922 la finca on és la casa limitava a ponent amb la carretera de Girona a Tossa que coincideix amb el “camino carretero de Palau” esmentat el 1860 en un plànol senzill que representa el traçat de la carretera que uneix Fornells amb la N-II, a l'altura del Fornells Park.³⁵ La menció al camí de Tossa té una explicació: just al sud del nucli de Fornells, tal com es recull en unes afrontacions del mas Terrat el 1642 i de les seves terres establertes per fer-hi cases els anys 1851 i 1852, se separaven el camí que anava cap a Sant Andreu Salou i Tossa –encara avui en ús, com a camí del Veïnat Gros– del que menava a Riudellots de la Selva i Caldes (cf. Figura 7).³⁶

A uns 300 m del punt de la separació dels dos camins, el camí de Caldes creua el riu Onyar a gual (cf. Figura 8). Després, es conserva en bon estat al llarg d'uns 1.300 m fins arribar al riu Bugantó, que també es travessa a gual. En els primers 200 m d'aquest tram, els més propers a l'Onyar, el camí circula enfonsat al voltant

Figura 7. Al sud del poble de Fornells.

35 MARQUÈS, 1999: p. 10-11 i 64-65.

36 MARQUÈS, 1999: p. 200-201.

Figura 8. El pas de l'Onyar.

d'un metre. En aquest sector, el camí és documentat des d'antic: el 1682 les terres del mas Estorga ja limitaven a ponent amb el camí reial de Girona a Caldes, igual com passava, més al sud, amb les terres de can Xiberta (cf. Figura 9).³⁷ Després del Bugantó, el camí actual gira bruscament cap a ponent per anar a can Xacó; el camí antic que anava a Caldes segueix recte en direcció sud, però només es poden fer uns 300 m entre matolls. Els 500 m que falten per arribar altre cop a l'Onyar han desaparegut enmig d'uns camps de fruiters del mas Gironès, pertanyent ja al terme de Riudellots de la Selva.

3. Riudellots de la Selva

En el seu estat actual de conservació, no hauríem pogut resseguir el traçat del vell camí de Caldes a Girona al terme de Riudellots sense una eina bàsica: el plànol parcel·lari que Agustí Bragat, agrimensor, va confeccionar el 1863 per a l'ajuntament del municipi.³⁸ En aquest plànol, es pot comprovar perfectament com el "*camino a Fornells y a Gerona*", que creuava l'Onyar a gual entre el mas Gironès i el mas Onyar –l'actual can Gener–, al punt conegut com el pas d'en Gironès, es

37 MARQUÉS, 1999: p. 200-201.

38 AMRS, *Plano geométrico parcelario del término municipal de Riudellots de la Selva* d'Agustí Bragat (1863); MALLORQUÍ, 2013.

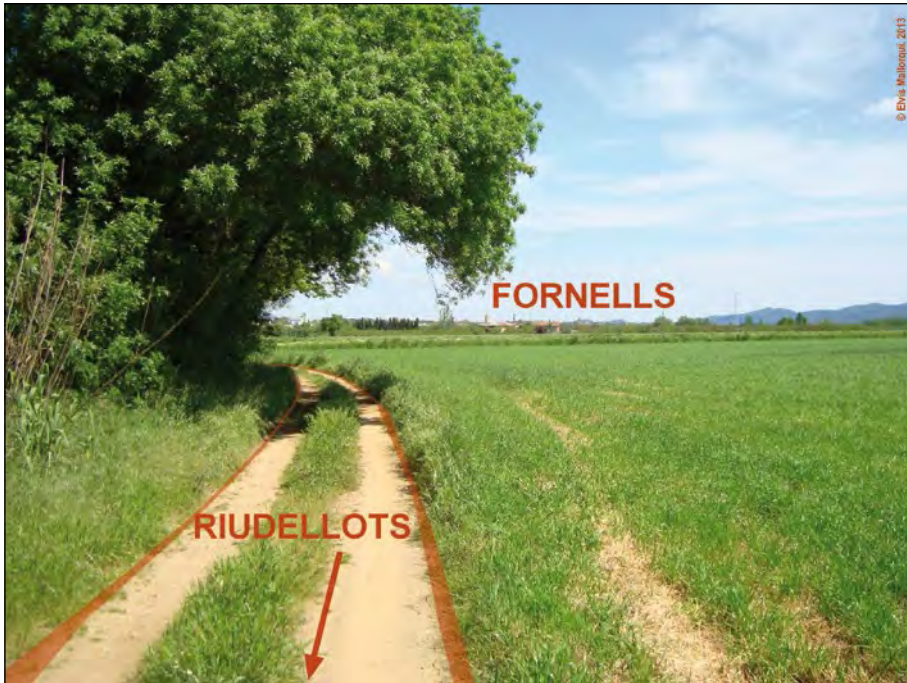
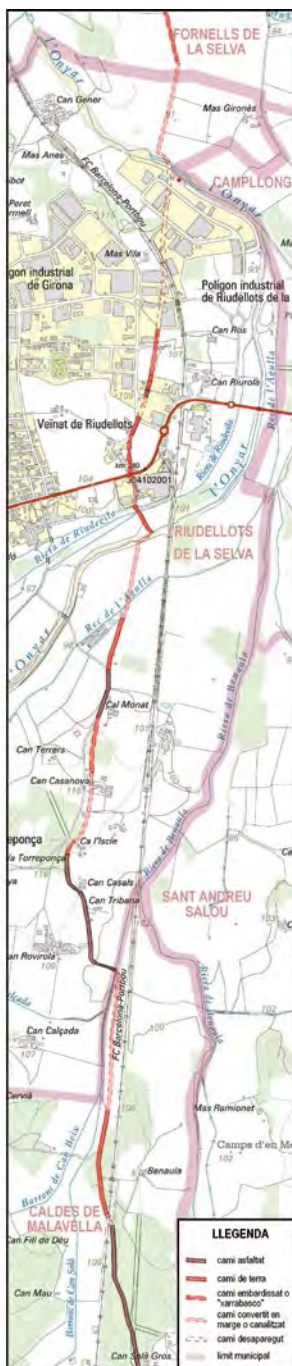

Figura 9. Entre l'Onyar i el Bugantó.

converteix en el “camino de Caldas a Gerona”, a l'est del poble de Riudellots, allà on creua el Riudevilla i l'Onyar per seguir cap al sud. Amb anterioritat a aquesta data, el camí havia estat citat com a afrontació de terres en diverses ocasions: el 1473 Miquel Rovirola va comprar un camp prop de casa seva –l'actual can Ros o Batlle– que afrontava a ponent amb el camí públic de Caldes i un altre prop del mas Joals que limitava a llevant amb aquesta via; un seu descendent, anomenat com ell, va cedir el 1559 un camp del mas Vinyoles –l'actual can Riurola– que tocava a ponent amb el camí de Caldes (cf. Mapa 3).³⁹

En el tram entre els dos passos de l'Onyar, d'uns 1.900 m, el camí ha desaparegut pràcticament del tot sota els carrers i les naus del Polígon Industrial. Per començar, el pas d'en Gironès va desaparèixer quan als anys 70 del segle XX es van refer els marges de l'Onyar per evitar inundacions. Allà mateix, al marge meridional hi ha la depuradora de Riudellots. El camí passava a poca distància, a l'est, del paratge de la Font del Mas Vilà, però ara ja no en queda res. No és fins a tocar can Rautis que trobem un dels “xarrabascos” de què parlàvem a l'inici de l'article. Es tracta d'un bosquet per on passa un camí fondo, abandonat des de fa més de cent anys, d'uns 200 m de llargada (cf. Figura 10).

³⁹ Arxiu Comarcal de la Selva (ACSE), fons Rovirola i Ros, pergami n. 25R (1473) i pergami n. 57R (1559). Aquestes terres van ser capbrevades, repetint les afrontacions, per Caterina Rovirola; cf. ACSE, fons Rovirola i Ros, pergami n. 79R (1577).

Mapa 3. El camí de Girona a Caldes al seu pas per Riudellots de la Selva.

Elaborat a partir del mapa 1:25.000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya. © Elvis Mallorquí, 2013.

Figura 10. El “xarrabasco” de can Rautis.

Al costat de llevant de can Martí Ramon hi ha un petit tram del camí, d'uns 100 m, que encara és transitable. Tot seguit, el camí desapareix de nou sota el pati d'una nau industrial i un carrer. Però reapareix i porta fins a can Conis. Aquí trobem el “xarrabasco” més espectacular, tot i que les bardisses el fan força inaccessible: el camí baixa sobtadament i es manté molt enfonsat al llarg de més de 150 m fins arribar a la carretera que va de Riudellots a Cassà de la Selva –actualment, un tram de l'Eix Transversal–, al costat de can Rafel (cf. Figura 11). El fort desnivell, d'uns 3 m en alguns punts, i el fet que l'aigua hi circuli han portat els cartògrafs de l'Institut Cartogràfic de Catalunya a dibuixar-hi, en lloc d'un camí, un rierol. Però, en realitat, és un altre tram del vell camí de Caldes que continua per sota de la carretera i que hauria de reparèixer a l'altre costat, arran del camí que duu a can Quelot, si no fos que fa uns pocs anys s'ha canalitzat com a clavaguera i s'ha colgat de terra (cf. Figura 12). La propietat d'aquest tram de 140 m, a més, ha passat a mans de l'Acebsa, l'empresa que hi ha al costat, a canvi que d'obrir un vial nou uns metres més a ponent.

A continuació venien dos guals seguits: primer el del Riudevella, que es conserva tal com ha estat al llarg del segle XX, i el de l'Onyar, del qual es conserva només la baixada de la riba septentrional, a tocar d'on passa la via verda construïda sobre els marges del riu Onyar en els darrers anys (cf. Figura 13). Al costat meridional del riu no hi ha manera d'accedir-hi en l'actualitat perquè el traç del camí de Caldes

Figura 11. El "xarrabasco" de can Conis.

Figura 12. El camí a prop de can Quelot.

es perd al llarg d'uns 600 m, però es pot seguir bé perquè, a excepció del pas del rec de l'Agulla, fa de partió de camps. En aquest punt, a prop de can Cotorra i can Morat, el camí vell de Caldes s'uneix amb el brançal que ve del poble de Riudellots, que en el plànol del 1863 figura com a “camino de Caldas á Riudellots” i que, amb tota seguretat, ja existia al segle XIV perquè hi afrontaven alguns horts de la cellera de Riudellots els anys 1391 i 1408 (cf. Figura 14).⁴⁰

Des d'aquest sector relativament proper al nucli antic de Riudellots, el camí vell ressegueix molt fidelment el camí veïnal actual que es dirigeix a Caldes. És en aquest sector, anomenat al segle XIV “Pla de Matella”, que s'hi troben diversos camins públics, un dels quals és el “*caminum publicum quo itur aput Calidas*”, que anava de nord a sud.⁴¹ El traçat original, però, divergeix una mica de l'actual. A can Morat, mentre avui el camí es desvia lleugerament cap a ponent, passant a prop de la Casavella, el camí antic sembla entrar en un bosquet hi hauria el tercer “xarrabasco” del terme de Riudellots, d'uns 250 m de llargada (cf. Figura 15). Arriba fins a l'hort de can Tarrés i, aparentment, seguia arran de les parets orientals de la casa i de la bassa de la Casanova –l'antic mas Capell– que hi ha al davant, tot i que

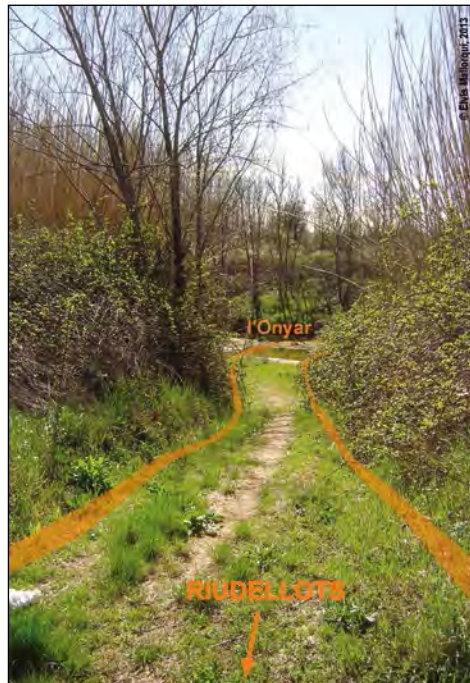

Figura 13. El pas de l'Onyar.

40 ADG, Seu de Girona, Cabiscol major, pergami n. 12 (1391) i pergami n. 18 (1408).

41 ACA, Monacals, Sant Pere de Galligans, rotlle 5, pergami n. 2 (1314); rotlle 37, pergami n. 17 (1314); i rotlle 6, n. 7 (1315); ASD, pergami n. 524, n. 4 (1323); ACA, Monacals, Santa Maria de Ridaura, pergami n. 27n' (1363).

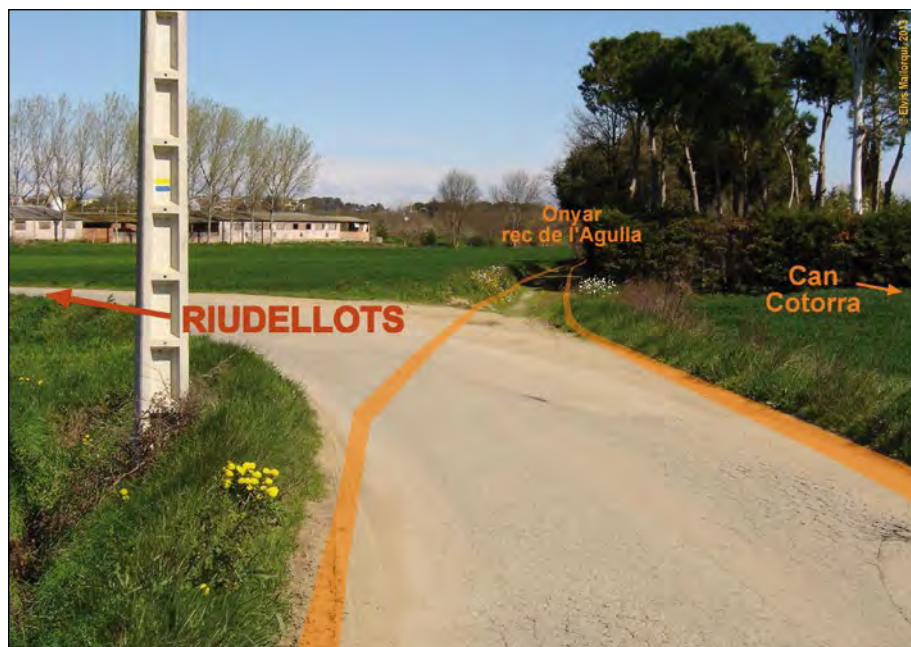

Figura 14. Del camí de Caldes cap al poble de Riudellots.

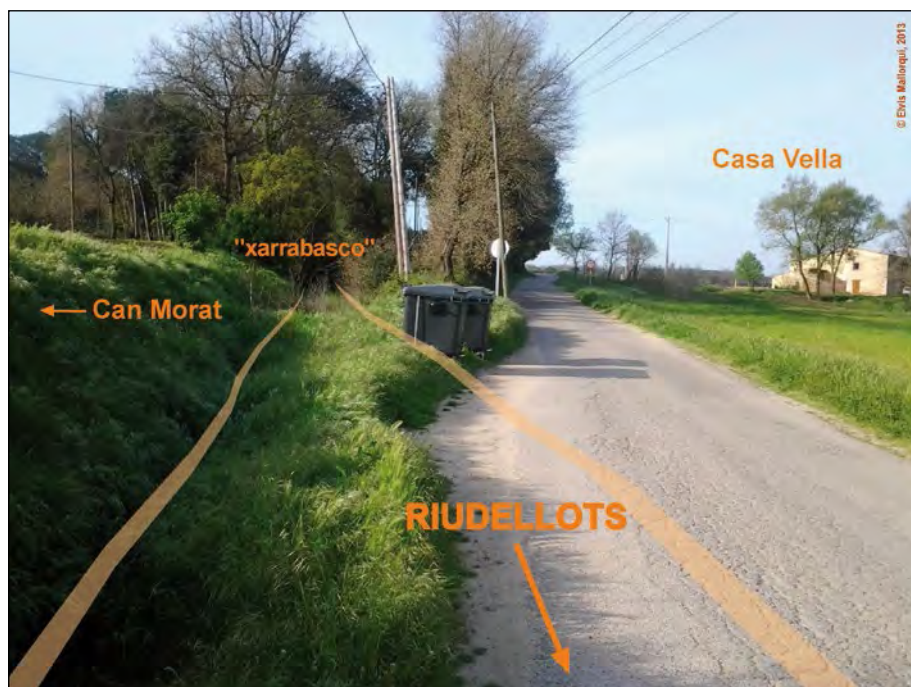

Figura 15. El "xarrabasco" de can Morat.

ara no en queda cap rastre fins que arribem a l'altura de ca n'Isclé (cf. Figura 16).⁴² Així, en tot aquest tram, entre el mas Morat i ca n'Isclé, el camí vell passava uns 30 m més a l'est. A continuació, just després de can Casals, el camí encetava l'últim "xarrabasco" de Riudellots: el que baixa sobtadament a llevant dels camps de can Rubirola (cf. Figura 17) i es dirigeix, amb una corba sobtada, cap al pas del barranc de can Solà, antigament conegut com a Ritort, un afluent de la Benaula.

Un cop creuada la riera ja s'entra al terme de Caldes de Malavella, però, encara queda una última casa de Riudellots situada a prop de la riera: el mas Calçada. El seu nom, com tots els autors han destacat, assenyala l'existència d'un antic camí empedrat, una "via calciata".⁴³ Potser aquest camí hauria estat refet pels francs, tal com es documenta a Reixac, al Vallès, on el 988 s'esmenta una via calçada que seguia un "*recto itinere quem ad honorem et decorem transitu franchorum fuit saxorum fragminibus conculcata et diligentius confirmata*".⁴⁴ En el cas del mas Calçada de Riudellots, però, l'únic dubte és si la via antiga passava per allà mateix on és la casa o per allà on passa el camí de Caldes a Riudellots i a Girona, a uns 300 m a llevant (cf. Figura 18). En aquest sector, el camí actual va enganxat al barranc

Figura 16. Enmig del bosc de ca n'Isclé.

42 Agraïxo les explicacions d'en Joan Casals sobre el traçat originari del camí en aquest sector.

43 ALCOVER; MOLL, 1926-1962: vol. 2, p. 843; COROMINES, 1980-2001: vol. 2, p. 412-413; PALLI, 1985: p. 9.

44 ACA, Monacals d'Hisenda, Cartoral de Sant Cugat del Vallès, f. 71v (988.03.10; RIUS, 1946: n. 217).

Figura 17. Sota del "camp del Xarrabasco" de can Rubirola.

Figura 18. El camí de Caldes i can Calçada.

de can Solà; fa unes dècades, però, entre el rec i la via del tren el camí seguia un traçat menys definit pel mig d'uns prats de dall.

4. Caldes de Malavella

El darrer tram del camí, el que circula pel terme municipal de Caldes de Malavella, no presenta cap dificultat. Dels pràcticament 4 km de llargada, el camí antic només es desvia de l'actual al pont que s'ha construït sobre la via del ferrocarril, a ponent del mas Fogueroles. És molt probable que, en lloc de la corba sobtada que fa avui el camí per passar el pont del tren a l'altura de can Fogueroles, seguís recte fins a la casilla de l'Anglada –o de Fogueroles– que hi ha a tocar la via del tren (cf. Figura 19). Malauradament, aquest detall és imperceptible, a causa de l'escala 1:200.000, en el mapa de la província de Girona elaborat per Francisco Coello i Pascual Madoz el 1851, tot i que permet resseguir el camí de Caldes en el seu conjunt. En el mapa més antic del terme de Caldes, el que va realitzar la *Dirección General del Instituto Geográfico* el 1927, a escala 1:25.000, el “camino de Caldas a Gerona” hi està perfectament dibuixat tal i com és en l'actualitat.⁴⁵

Figura 19. A l'altura de la casilla de l'Anglada.

45 *Término municipal de Caldas de Malavella*, Madrid: Dirección General del Instituto Geográfico, 1927. Agraïeix a Pep Casas i Marc Martínez les informacions que m'han facilitat sobre la documentació relativa al pas del camí de Girona a Caldes pel terme municipal de Caldes.

El camí de Caldes a Girona passa a tocar la casa, pel costat de ponent, de can Solà –antigament mas Llambard– i pel mig de la urbanització que s’ha construït en aquest sector des dels anys 70 del segle XX. Aquí s’havien detectat restes d’un camí empedrat, que s’han pogut documentar ni datar massa bé.⁴⁶ Continua acostant-se al poble de Caldes on entra pel carrer de Girona, senyal inequívoc de la importància i antiguitat d’aquesta ruta. A mig carrer, creua el torrent del Malpàs, nom que pot recordar les dificultats de creuar-lo en temps de pluja. Just després de creuar l’actual carretera de Llagostera, el camí entrava a la vila emmurallada de Caldes de Malavella per un portal que donava a l’actual plaça de l’Ajuntament (cf. Figura 20). Aquest portal, “*vocatum lo portal de Gerona*”, tancava la vila de Caldes de Malavella durant la baixa edat mitjana: el 1367 Ferran Gelabert i la seva família hi van comprar un terreny que afrontava amb el “*camino publico quo itur Gerundam*”.⁴⁷ En excavacions recents, s’han localitzat restes del portal a tocar el pany de muralla medieval que arriba fins la casa Perella –o cal Ferrer de la Plaça–.⁴⁸

Figura 20. El carrer de Girona.

46 Pla Dalmau, 1981: p. 69.

47 Biblioteca de Catalunya (BC), Arxiu Històric, pergami n. 12 (1367.08.23).

48 AUGÉ; LLINÁS; MERINO, 2012.

Conclusions

Com hem pogut constatar en la present recerca, la ruta entre Barcelona i Girona pel corredor prelitoral del Vallès i la Selva, que s'integra en la gran via de comunicació entre la Península Ibèrica i la resta del continent europeu, ha seguit diversos traçats al llarg del temps. Avui dia, la carretera N-II, l'autopista AP-7, la via del ferrocarril de Barcelona a França i la nova via del tren d'alta velocitat no passen exactament per allà mateix. De manera semblant, als segles medievals i moderns, per anar de Girona a Barcelona, es podien seguir diversos itineraris i, fins i tot, en un tram tan curt com el de Girona a Caldes n'existien dos de ben definits i amb una llarga història al seu darrere. De la comparació entre el traçat del camí ral de Barcelona i del camí vell de Caldes a Girona, en podem extreure algunes conclusions.

1. Els dos itineraris, gairebé paral·lels, funcionaven ja al segle XI. Al segle XIV, però, sembla clar que un d'ells, el que circulava més a l'oest, havia pres l'embranchida necessària per consolidar-se com el camí de Girona a Barcelona per antonomàsia. La intensificació del tràfic comercial a partir del segle XIII, fonamentat en mercaderies més voluminoses i pesades i de menys valor intrínsec, demanava la creació d'un sistema viari més dens i funcional que el que s'havia heretat de l'imperi romà.⁴⁹ La proliferació d'hostals –com els de l'Avellaneda, la Seva, Rodés, Hostalnou, la Thiona–, especialment a l'època moderna, és la prova definitiva de la major utilització del camí ral. En contrast, no tenim notícia de cap hostel en el vell camí de Caldes a Girona. Segurament el principal motiu del major èxit del camí ral és el menor nombre d'inconvenients que trobaven els viatgers al seu pas: en lloc de creuar set cursos d'aigua –quatre vegades l'Onyar, una el Bugantó, una el Riudevilla i una el torrent de can Solà– en 12 km pel vell camí de Caldes, al llarg del camí ral només se'n creuen tres –dues vegades l'Onyar i una el Riudevilla. A més, per aquest camí s'estalviava el fort desnivell de Palau-sacosta (cf. Figura 21).
2. Que el camí ral fos el que va acabar essent més utilitzat no vol pas dir que fos també el més antic. Diversos fets condueixen a pensar que ho era força més el camí de Caldes a Girona, passant per Fornells i Riudellots. En primer lloc, perquè uneix dues ciutats romanes, *Gerunda* i *Aquae Calidae*, en les quals es devien trobar les respectives “mansiones”. En segon lloc, perquè a l'altura de Palau-sacosta s'han conservat dos mil·liaris que proven que per allí passava una via romana que no pot ser cap altra que la *Via Augusta*. En tercer lloc, perquè el camí, malgrat la pujada de Palau-sacosta i els diversos passos a gual dels rius i rieres, segueix la ruta més rectilínia entre Girona i Caldes, cosa que és ben lògica si pensem amb la seva finalitat

49 RIERA, 2002-2003: p. 441-442.

Altitud en metres

Figura 21. El perfil dels itineraris entre Caldes i Girona.

militar original. En quart lloc, perquè el topònim del mas Calçada ens recorda que alguna vegada la via va ser empedrada, cosa que només era possible si un fort poder polític, com el de l'imperi romà, en sufragava les despeses i en garantia el manteniment. En cinquè lloc, perquè el nom del poble de Riudellots de la Selva, documentat per primera vegada el 887 en referir-se a la “*basilicam de Riudeluto*”, podria recordar el pas reiterat dels viatgers pel fang i pel llot dels rius, cosa que degué ser habitual als inicis de l'alta edat mitjana en què no hi havia cap poder polític prou fort com per tenir cura constant de les principals rutes.⁵⁰ Finalment, en sisè lloc, perquè la construcció de l'església parroquial i del primitiu nucli –la cellera– de Fornells de la Selva al damunt mateix del camí de Caldes a Girona, només degué ser possible a partir d'un moment, el segle X, en què les terres gironines ja eren lluny de la frontera amb els musulmans i dels conflictes militars freqüents.⁵¹

3. En contrast, el camí ral de Barcelona a Girona, encara que es documenti el 1032 al sector del Regàs i de Fornellets, entre Riudellots i Fornells, no seria tan antic. La pista que ens permet recular més enrere en el temps és

50 COROMINES, 1989-1997: vol. 6, p. 402; BORRELL *et al.*, 2005: p. 26-27.

51 A diferència de Riudellots, el 887 només es mencionen les “*decimas de Fornellos et Fornelletes*”, però no pas cap església. El temple de Sant Cugat no es documenta, referit a la parròquia, fins el 1032; cf. ACG, pergami n. 41 (1032.12.27); MARTÍ, 1997: n. 205.

l'etimologia del lloc de Franciac: mentre alguns el relacionen amb les “*stratae franciscaae*”, els camins dels francs, altres el fan derivar d'un antropònim romà com “*Francus*”, “*Francius*” o “*Francilius*”.⁵² Tot i que aquesta segona opció és la més fiable etimològicament, sempre quedarà el dubte del perquè no existeixen mencions del lloc de Franciac anteriors a l'any 1000: el 1018 el comte Ramon Borrell va donar al monestir de Sant Daniel els alous de “*Franciliago*”, Salitja i Riudellots, amb els seus termes; el 1045, l'abadessa de Sant Daniel va establir “*ad karta taskaria*” a un matrimoni una terra situada “*infra terminos de parroquias Sanctos Stephanos de Kalidas et ad Riolutos, in locum quod dicitur Franciliago*”; i el 1068 el prevere Seniofred va donar al monestir de Sant Martí Sacosta un alou situat a la parròquia de Riudellots “*in loco quem dicunt Franciliag*”.⁵³

4. Queden alguns dubtes pendents de resoldre: un és la ubicació precisa de la *mansio* d'*Aquis Voconis*. Després de l'aprofundit estudi de les restes romanes de Caldes,⁵⁴ queda pendent explorar la rica documentació dels segles XIV i XV de la notaria de Caldes de Malavella per tal de lligar les dades procedents dels documents escrits amb les troballes arqueològiques, tal com s'està duent a terme a la ciutat de Girona. L'altre dubte és l'itinerari que seguia el camí que venia de Girona al sud de Caldes. Molt probablement es dirigia cap al sud, passant prop del castell de Sant Maurici, i arribava a Vidreres on es dividia entre el camí que anava a Lloret, el que seguia cap a Blanes i Barcelona pel Maresme i un tercer que anava a la torre de Cartellà i que, vorejant l'estany de Sils pel sud, devia seguir cap a Maçanet de la Selva i Hostalric,⁵⁵ on tots els autors semblen situar la *mansio* romana de *Seterrae*, la que seguia a la d'*Aquis Voconis*.
5. Per comprovar aquesta possibilitat, però, caldria recollir totes les fonts d'informació existents: no només les restes materials –calçades, ponts, hostals–, sinó sobretot, tal com hem procurat fer en el present treball, les afrontacions de terres amb camins medievals i moderns i les representacions cartogràfiques més antigues del segle XIX o, en casos puntuals, d'abans. A tot això, a més, cal sumar-hi la recerca sobre el terreny. Els resultats poden ser de gran profit: no només per aclarir aspectes essencials de la història local, sinó perquè els traçats dels camins antics podrien ser utilitzats pels diferents ajuntaments per tal d'oferir itineraris de passeig o de turisme amb contingut històric i patrimonial. El més important, crec,

52 MOREU, 1982: p. 110; COROMINES, 1989-1997: vol. 4, p. 274-275; LLINÀS, 1989; MAYER-RODÀ, 1997: p. 118.

53 ASD, pergami n. 4 (1018.03.16; MARQUÉS, 1997: n. 6) i pergami n. 8 (1045.03.31; MARQUÉS, 1997: n. 14); Biblioteca de la Real Academia de la Historia (BRAH), manuscrit II-6-183, Cartoral de Sant Martí Sacosta, f. 20 (1068.05.19; RIUS, 1928: n. 9). De fet, no va ser fins el 1079 que es va construir l'església de Sant Mateu i Sant Silvestre de Franciac i que, amb el terme que en depenia, va esdevenir sufragània de la de Caldes; cf. ADG, pergami sense signatura (1079.01.30; ORDEIG, 1993-2002: n. 240).

54 MERINO; NOLLA; SANTOS, 1994.

55 MALLORQUÍ, 2010.

és que aquests camins ajuden a recuperar els vincles tradicionals entre les poblacions veïnes que molt sovint una modernitat mal entesa ha tallat. En aquest sentit, la fragmentació del camí de Caldes al terme de Riudellots, desaparegut en molts trams i convertit en "xarrabasco" en alguns punts, n'és un magnífic exemple.

Bibliografia

- ABADAL, R. d' (1926-1950): *Catalunya Carolíngia. Vol. II. Els diplomes carolíngis a Catalunya*, Barcelona-Ginebra: Institució Patxot, 2 vols.
- ALCOVER, A. M.; MOLL, F. de B. (1926-1962): *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Palma: Editorial Moll, 10 vols.
- Atlas (1851): «Gerona», dins: COELLO, F.; MADDOZ, P., *Atlas de España y sus posesiones de ultramar*, Madrid: Imprenta del Atlas de España, 1851. (Edició digital a <http://cartotecadigital.icc.cat>, Institut Cartogràfic de Catalunya, 2007).
- AUGÉ, A.; LINÀS, J.; MERINO, J. (2012): «Cal Ferrer de la Plaça (Caldes de Malavella, la Selva)», dins *XI Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Girona, p. 501-503.
- BARAUT, C. (1981): «Els documents, dels anys 1010-1035, de l'arxiu Capitular de la Seu d'Urgell», *Urgellia [la Seu d'Urgell]*, vol. 4, p. 7-186.
- BORRELL, M. et alii (2005): *Deu llegües de pols i roderes. El camí ral de Girona al Tordera*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- CANAL, J. et alii (2000): *El sector nord de la ciutat de Girona de l'inici al segle XIV*, Girona: Ajuntament.
- CANAL, J. et alii (2003): *Girona, de Carlemany al feudalisme (785-1057). El trànsit de la ciutat antiga a l'època medieval*, Girona: Ajuntament.
- CASAS, J. (1979): «Aproximació a l'estudi de la Via Augusta a les comarques de Girona (I i II)», *Revista de Girona [Girona]*, n. 87 i 88, p. 109-118 i p. 193-199.
- CASAS, J. (1981): «La xarxa viària romana a les comarques de Girona. Assaig metodològic», *Estudi General [Girona]*, n. 1, p. 63-68.
- COROMINES, J. (1980-2001): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 10 vols.
- COROMINES, J. (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae. Els noms de lloc i noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 8 vols.
- DOMINGO, C. (1997): *Els noms de les formes del relleu*, Barcelona: Societat d'Onomàstica – Institut Cartogràfic de Catalunya
- GISPERT-SAÜCH, P. (1986): *Toponímia del terme municipal de Vilablareix*, Barcelona: Institut Cartogràfic de Catalunya.
- GUEVARA, A. (2012): *El pas de la Via Augusta per terres gironines*, Salt: IES Valvera, treball de recerca inèdit.
- GUILLERÉ, Ch. (1993-1994): *Girona al segle XIV*, Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2 vols.
- LINÀS, J. (1989): «La via Augusta i el camí ral al terme municipal de Sils», *Quaderns de Sils [Sils]*, n. 3, p. 10.

- LLINÀS, J. et alii (2004): «El pont del camí ral sobre el Riudevila (Riudellots de la Selva, la Selva)», dins *Setenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, la Bisbal d'Empordà: CIAG, p. 409-411.
- LLINÀS, J.; MERINO, J. (1998-2001): *El patrimoni de la Selva. Inventari històric, artístic i arqueològic dels municipis de la comarca*, Santa Coloma de Farners: Consell Comarcal de la Selva, 5 vols.
- MALLORQUÍ, E. (2010): «La cellera de Vidreres», *El Reclar* [Vidreres], n. 49, p. 4-11.
- MALLORQUÍ, E., coord. (2000): *Riudellots de la Selva*, Girona: Diputació de Girona – Caixa de Girona.
- MALLORQUÍ, E., coord. (2006): *Toponímia, paisatge i cultura. Els noms de lloc des de la lingüística, la geografia i la història*, Girona: Documenta Universitaria – Associació d'Història Rural de les Comarques Gironines – Centre de Recerca d'Història Rural de la Universitat de Girona.
- MALLORQUÍ, E. (2013): *Plànol parcel·lari de Riudellots de la Selva, d'Agustí Bragat (1863)*, Riudellots de la Selva: Ajuntament.
- MARQUÈS, J. M. (1997): *Col·lecció diplomàtica de Sant Daniel de Girona (924-1300)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- MARQUÈS, J. M. (1999): *Masos de Fornells*, Fornells de la Selva: Ajuntament.
- MARTÍ, R. (1997): *Col·lecció diplomàtica de la Seu de Girona (817-1100)*, Barcelona: Fundació Noguera.
- MAYER, M.; RODÀ, I. (1997): «La Via Augusta des Pyrénées à l'Ebre», dins: CASTELLVI, G. et alii, *Voies romaines du Rhône à l'Ebre: via Domitia et via Augusta*, París: Éditions de la Maison des Sciences de l'Homme, p. 114-125.
- MERINO, J. (1992): «La Creu de la Mà (Caldes de Malavella, la Selva)», *Excavacions arqueològiques a Catalunya. Any 1990* [Barcelona].
- MERINO, J.; NOLLA, J. M.; SANTOS, M. (1994): *Aquae Calidae. Presència romana a la Selva*, Santa Coloma de Farners: Centre d'Estudis Selvatans.
- MOREU-REY, E. (1982): *Els nostres noms de lloc*, Palma de Mallorca: Editorial Moll.
- MOREU-REY, E. (1986): «Topònims i arqueologia. Un gran itinerari romà ignorat?», *Butlletí interior de la Societat d'Onomàstica* [Barcelona], n. 25, p. 8-12.
- MUNDET, J. (2006): *Toponímia dels veïnats de Cassà. 1. Llebrers*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- MUNDET, J. (2009): *Toponímia dels veïnats de Cassà. 2. Sangosta*, Cassà de la Selva: Ajuntament.
- NOLLA, J. M.; CASAS, J. (1984): *Carta arqueològica de les comarques de girona. El poblament d'època romana al nord-est de Catalunya*, Girona: Centre d'Investigacions Arqueològiques de Girona.
- NOLLA, Josep M. (1987): *Girona romana. De la fundació a la fi del món antic*, Girona: Ajuntament de Girona – Diputació de Girona.
- ORDEIG, R. (1993-2002): *Les dotalies de les esglésies de Catalunya (segles IX-XII)*, Vic: Fundació Gallifa – edició pròpia, 6 vols.
- PALLÍ, Federico (1985): *La Via Augusta en Cataluña*, Bellaterra: Universitat Autònoma de Barcelona.
- PLA DALMAU, J. M. (1981): «Las aguas termales y minero-medicinales de Caldas de Malavella», *Analectas Farmacéutico-Gerundenses* [Girona], n. 9.

- RIERA, A. (2002-2003): «La red viaria de la Corona catalanoaragonesa en la baja edad media», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* [Barcelona], n. 23-24, p. 441-463.
- RIU, M. (1993): «Els camins catalans. Anàlisi arqueològica dels seus vestigis», *Anuario de Estudios Medievales* [Barcelona], n. 23, p. 27-43.
- RIUS, J. (1928): «Cartes antigues de Sant Martí Sacosta», *Analecta Sacra Tarraconensia* [Barcelona], vol. 4, p. 343-394.
- RIUS, J. (1946): *Cartulario de Sant Cugat del Vallés*, Barcelona: Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- TEIXIDOR, R. (2012): «El camí de Vic (I). Tram de Girona fins a l'Onyar», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 24, p. 97-120.
- VILÀ, Agustí M., «Una família de Franciac i les guerres amb França», *Quaderns de la Selva* [Santa Coloma de Farners], n. 5, 1992, p. 79-91.